

застосування. Тут постає проблема визнання, бо ефективність дискурсу на пряму залежить від прийняття індивідами цих першопринципів. Однак підстави такого прийняття не є раціональними, а передбачають ціннісно вмотивоване рі-

шення суб'єкта діяти згідно з правилами. Отже, у межах цієї концепції парадоксальним чином виявляються раціональними, обґрунтованими та дискурсивними будь-які вимоги, крім вимог власне дискурсу.

1. Habermas J. Zur Architektonik der Diskursdifferenzierung / J. Habermas // Reflexion und Verantwortung / Hrsg. von D. Böhler, M. Kettner, G. Skirbekk. – Fr./Main : Suhrkamp, 2003. – S. 44–64.
2. Finlayson J. G. Habermas : A Very Short Introduction / J. Finlayson. – New York : Oxford University Press, 2005. – 156 p.
3. Habermas J. From Kant's «Ideas» of Pure Reason to the «Idealizing» Presuppositions of Communicative Action / J. Habermas // Habermas J. Truth and Justification / Transl. from Ger. – Cambridge : The MIT Press, 2003. – P. 83–131.
4. Хабермас Ю. Этика дискурса / Ю. Хабермас // Хабермас Ю. Моральное сознание и коммуникативное действие / Пер. с нем. – СПб. : Наука, 2001. – С. 67–173.
5. Хабермас Ю. О прагматическом, этическом и моральном употреблении практического разума / Ю. Хабермас // Хабермас Ю. Демократия. Разум. Нравственность / Пер. с нем. – М. : КАМІ; Academia, 1995. – С. 7–33.
6. Хабермас Ю. Моральное сознание и коммуникативное действие / Ю. Хабермас // Хабермас Ю. Моральное сознание и коммуникативное действие. – С. 173–287.
7. Габермас Ю. Мораль і моральність. Чи стосуються гегелівські заперечення Канта також і дискурсивної етики? / Пер. із нім. / Ю. Габермас // Єрмоленко А. М. Комунікативна практична філософія. – К. : Лібра, 1999. – С. 325–346.
8. Габермас Юрген. Дії, мовленнєві акти, мовленнєві інтеракції та життєвий світ / Пер. із нім. / Юрген Габермас // Єрмоленко А. М. Комунікативна практична філософія. – К. : Лібра, 1999. – С. 287–325.
9. Єрмоленко А. М. Комунікативна практична філософія. – К. : Лібра, 1999. – 488 с.
10. Кант І. Критика чистого розуму / Пер. із нім. / І. Кант. – К. : Юніверс, 2000. – 503 с.
11. Habermas J. Vorbereitende Bemerkungen zu einer Theorie der kommunikativen Kompetenz / J. Habermas // Habermas J., Luhmann N. Theorie der Gesellschaft oder Sozialtechnologie. – Fr./Main : Suhrkamp, 1971. – S. 101–141 (цит. за: [9, 49]).
12. Habermas J. Introduction / J. Habermas // Habermas J. Truth and Justification. – P. 1–51.

Bohdan Shuba

DISCOURSE AND ITS GROUNDS: A FEW QUERIES TO JÜRGEN HABERMAS

The article deals with the theory of discourse by Jürgen Habermas, and thus the rules of discourse, as well as the grounds for their legitimacy and obliging power are analysed and criticized in details.

УДК 101.9

Менжулін В. І.

БІОГРАФІЯ ФІЛОСОФА ЯК МИСТЕЦТВО І НАУКА У ПРАЦЯХ АРСЕНІЯ ГУЛИГИ

Статтю присвячено аналізу основних напрямів і провідних методологічних принципів біографічних досліджень, якими керувався впливовий російсько-радянський історик філософії та біограф філософів Арсеній Гулига. Автор показує, що, працюючи на стику між художньою та науковою біографією і перебуваючи під тиском догм офіційної радянської історіографії філософії, учений усе ж таки здобув чимало дослідницьких результатів, які з точки зору сучасної академічної історії філософії дуже значущі.

Одним із головних розробників та популяризаторів філософської біографістики в СРСР був, поза сумнівом, Арсеній Володимирович Гулига (1921–1996). Чимало важливих міркувань із філософсько-біографічної проблематики можна знайти в різних публікаціях цього автора, однак найбільш відомі його суто біографічні дослідження, присвячені постатям (у порядку публіка-

ції) Гегеля [2], Канта [5] та Шеллінга [8]. В останні роки життя учений розпочав роботу і над біографією Шопенгауера, однак закінчувати та видавати цю працю довелося дружині та дослідниці його спадщини І. Андреевій [9]. Масштабні філософсько-біографічні розвідки А. Гулиги набули визнання як на його батьківщині, так і за кордоном, причому не тільки у країнах так зва-

ного соціалістичного табору, а й на Заході. На думку відомого російського історика філософії Е. Соловйова, велика заслуга А. Гулиги полягає в тому, що йому вдалося «свідомо сформулювати цільову настанову, яка відрізняє філософську біографію від інших форм аналізу мислення» [10, 21]. Автор рецензії на німецький переклад біографії Гегеля (виданий 1977 р. у ФРН) визнав цю книжку А. Гулиги найкращою з наявних на той момент біографій великого філософа [1, 168], а, скажімо, французький рецензент його біографії Канта, переклад якої було опубліковано у Парижі 1985 р. (загалом ця праця вийшла в десяти країнах), назвав її «зразком біографічного жанру» [1, 162].

Одна з визначальних рис підходу А. Гулиги до біографії філософа – щільний, чітко артикульований і методологічно обґрунтований зв'язок цієї форми історичного дослідження з мистецтвом. Гете твердив, що для того, аби зрозуміти поета, треба ввійти у світ його внутрішнього життя, його душевних поривів. Те ж саме, на думку А. Гулиги, «слід сказати і про філософа: щоб зрозуміти вчення, треба мати на увазі не тільки його світогляд, предмет інтересів, методологію і метод, що їх він дотримувався, а й зовнішні умови створення вчення – спосіб життя суспільства та особливості духовного середовища, а також, за можливістю, проникнути у внутрішній світ творця, в обставини його життя та особистого досвіду, в його характер» [9, 10]. На думку Е. Соловйова, Гулига-біограф був «націлений на те, щоб досягнути історію (тобто драму, а не просто логіку!) вчення, усвідомити думки як “найбільш хвилюючі особистісні події”» [10, 21], а, як зауважує І. Андреева, одна з фундаментальних методологічних настанов Гулиги-історика філософії полягала в тому, що «єдиний спосіб досягнути сферу народження ідей – вивчення життя та творінь філософа, інтерес до філософської біографії як особливого жанру, де наукові засоби переплетено з художніми» [1, 30]. Нічого несподіваного в цьому переплетенні немає, оскільки, як вважав А. Гулига, не тільки біографія, а й будь-яке інше історичне дослідження обов'язково передбачає синтез абстрактного та чуттєво-конкретного; в ньому загальні поняття завжди співіснують із наочними картинами минулого [4, 108]. Окрім того, в історичному дослідженні, як і в мистецтві, немає жорстких стандартів викладу, адже, попри те, що всі історичні наративи зрештою схожі в тому, що повинні містити зав'язку, кульмінацію та розв'язку, під час вирішення конкретних композиційних завдань історик, як і митець, є досить вільним [4, 111].

Неодноразово виступаючи проти надто буквального слідування заклику Гегеля розділяти історію на «філософську» (що, відволікаючись

від строкатості життєвого розмаїття, пише «сірим по сірому») та «історичну» (яка дає достатньо простору для художньої діяльності) [4, 106–107], Гулига також визнавав, що певна межа між художньою та нехудожньою біографістикою все ж таки є. Передусім ідеться про суто формальну відмінність: автор художньої біографії має право приховати себе, залишивши читача наодинці з героєм, тоді як автор нехудожньої розповідає читачеві про героя від свого імені [4, 117]. Різним виявляється й їхнє ставлення до фактів та вигадки: перший цілком може дозволити собі фантазувати, а другий – принаймні в ідеалі – «мовчить про невідоме, а коли пише про недостовірне або гіпотетичне, знаходить спосіб повідомити про це читача» [4, 118]. Згідно з А. Гулигою, в будь-якій історії (як художній, так і нехудожній) активно діють «екзистенційно-естетичні» категорії (прекрасне, піднесене, потворне, трагічне, комічне та драматичне), які так чи інакше відображають діяльність людей. Однак історія як наука також вимагає їх подальшої конкретизації за допомогою вже категорій гносеологічного ґатунку: типово, автентично, фантастично, – причому останньою історик-науковець може користуватися лише в негативному сенсі [4, 75–82]. Окрім того, він мусить стримуватись від застосування таких прийомів, як гіпербола або гротеск: «Гротеск на його сторінках з'являється тільки тоді, коли він породжений дійсністю. Найбільше, що може дозволити собі [історик], – це іронія» [4, 111]. А. Гулига, наприклад, дозволяв собі іронізувати з приводу того, що Гегель «ідеалізує Наполеона та не помічає бешкетувань його армії», однак при цьому наголошував, що «нападати на Гегеля, висміювати його не важко», тоді як «важливіше в будь-якій великій філософії побачити дух ствердження істини, добра та краси» [4, 134–135].

Тонке розуміння подібності та розбіжностей, що існують між науковою та художньою біографією, а також аналіз причин читацького успіху біографій філософів, що виходили в серії «Жизнь замечательных людей» (ЖЗЛ), привели А. Гулигу до переконаності у великій значущості проміжного – науково-художнього – типу біографічного письма. Досвід інших радянських дослідників, які працювали в цьому жанрі, впевнив його в тому, що науково-художня біографія може бути не тільки цілком адекватною формою життєпису мислителя, а й – у деяких випадках – переважати усі інші. На думку А. Гулиги, якщо науково-художню біографію написано справді *якісно*, то вона відрізняється від суто наукової лише відсутністю зовнішніх атрибутів ученості (таких, скажімо, як вичерпна бібліографічна інформація), але внутрішні ознаки останньої – достовірність та глибина, добра мова – в ній мають

зберігатися у повному обсязі. Наприклад, автору біографії Т. Кампанелли, що вийшла в серії ЖЗЛ ще на початку 1960-х рр. [11], як помітив А. Гулига, вдалося написати книжку, яка, будучи захопливою як роман, все ж таки «іноді глибше проникає в суть творчості Кампанелли, ніж спеціальне філософське дослідження з цієї теми» [4, 119]. Більш того, після ознайомлення з цим текстом він дійшов висновку, що погляди Кампанелли взагалі можна зрозуміти лише за тих умов, якщо ми перейдемо «від книжкового знайомства з його творчістю до скрупульозного вивчення його життя» [4, 119].

Ці спостереження суттєво вплинули на формування дослідницької стратегії самого А. Гулиги. Приміром, готуючись до публікації в серії ЖЗЛ першого досвіду життєпису (біографії Гегеля, що вийшла 1970 р. [2]), він, за його власним зізнанням, дуже побоювався, що книжка може стати надто важкою для читання, відтак спочатку «намагався максимально *белетризувати* (курсив наш. – В.М.) матеріал» [4, 119]. Дійсно, у цій та наступних біографічних працях А. Гулиги можна знайти чимало інформації, що не є *історико-філософською* у строгому розумінні цього поняття. Написані ним біографії сповнені різноманітних відступів, у яких висвітлено провідні політичні та культурні тенденції епохи, за якої жив і діяв герой; традиції, що панували в його країні або місті; коріння та звичаї його сім'ї; навчання та кар'єрне зростання; юнацькі захоплення та впливи, що їх він зазнав у зрілі роки; участь у громадських справах; відносини з владою; інтереси поза межами філософії; подробиці його праці, побуту та дозвілля; стосунки із близькими, друзями, учнями та опонентами; психологічний темперамент (скажімо, у випадку з Кантом – і його фізична статура, оригінальна система турботи про власне здоров'я, манера одягатися, харчуватися, риси характеру, зокрема й не дуже симпатичні – дріб'язковість, надмірні педантизм та категоричність, дивакуватість тощо). Стосовно факту наявності у Гегеля позашлюбної дитини (сина на ім'я Людвіг) А. Гулига зазначає, що «такі деталі для біографа – суцзя знахідка» [4, 126], а, наприклад, в одній зі своїх останніх праць він звертає увагу на те, що російський філософ М. Федоров, який ще у ХІХ ст. займався проектуванням «космічного майбутнього» людства, теж був позашлюбним сином, причому у його справжнього батька було таке саме прізвище, що й у людини, яка згодом першою полетіла в космос (Гагарін) [7, 120]. Зрозуміло, не всі з перелічених біографічних «відступів» однаковою мірою корисні із суто академічної перспективи, проте з точки зору розширення контекстуального поля дослідження та поживлення історичного нарративу все це (якщо, зви-

чайно, враховувати властиву А. Гулизі органічність подання матеріалу) видається досить корисним.

Увага до таких, на перший погляд, малозначущих деталей підкріплювалася його переконаністю в тому, що «не тільки вагомі, а й часом і незначні для всього суспільства факти можуть служити своєрідним фокусом, що концентрує в собі відображені проміння дійсності» [4, 80]. Разом із тим, ще працюючи над життєписом Гегеля, він зрозумів: якщо біограф зосередиться виключно на життєвих деталях, то «у кращому разі виникне збірка цікавих історій і навколо-філософських шматків» [4, 136]. Це відкриття допомогло йому в подальшій роботі над життєписом Канта, що вийшов у світ сімома роками пізніше: «Тепер я знав, з чого починати, – говорить Гулига, маючи на увазі три основні праці Канта. – Здолавши “Критики”, я звернувся до листування та спогадів за біографічними подробицями. Так виникла і друга філософська біографія» [4, 136]. Окрім того, робота над життєписом Канта привела дослідника до ще одного важливого висновку: суто житейські аспекти біографії героя можуть, принаймні з першого погляду, дуже сильно контрастувати з його духовним світом. Так, наприклад, Кант вів зовнішньо дуже неприємне, навіть монотонне існування, «чого не скажеш про життя внутрішнє, життя його духу» [5, 5]. На підставі цього А. Гулига визнав головними фактами біографії філософа його думки, натомість життєпис кваліфікував як засіб, що допомагає «осмислити вчення, його генезис, долю» [4, 115]. Отже, надаючи великого значення різноманітним деталям життя своїх героїв, він, однак, наголошував на тому, що це лише «матеріали до біографії, а не вона сама» [4, 133]. Власне біографія, на його думку, передбачає перетворення фактів життя на важливий компонент розвитку духу героя.

Методологічна пильність ученого особливо виразно проявляється в його ставленні до життєво-фактологічних повідомлень, що можуть іти від самого героя біографії. Здавалося б, хто знає про життя героя краще від нього самого? Однак насправді, міркуючи у такий спосіб, біограф ризикує потрапити у досить небезпечну пастку, адже, як цілком доречно твердить А. Гулига, людина не завжди здатна розібратися у своїх почуттях та імпульсах і у своїх переказах подій вона може свідомо або мимоволі щось перекручувати. На цій підставі дослідник робить розрізнення, що має фундаментальне значення для методології біографічних досліджень: «Автобіографія – це не біографія, це тільки джерело» [4, 116]. Те саме стосується і біографічних повідомлень, що їх надають апологети героя, погляди яких варто верифікувати, причому, се-

ред іншого, і за допомогою самих по собі не менш однобічних поглядів його противників. Сумлінному біографові належить з усією уважністю вивчати джерела усіх трьох типів – автобіографічні, апологетичні та критичні. Виходячи з цього, А. Гулига у своїй біографії Канта: а) радив уважно вчитатися в характеристику, яку дав меланхолії сам герой його дослідження, мотивуючи це тим, що «до певної міри це внутрішній автопортрет» [5, 61]; б) приділив значну увагу тому, як відзивався про Канта у свої зрілі роки І.-Г. Гердер, адже тоді він ворогував із Кантом, а отже, «в бажанні полестити запідозрити його [було] не можна» [5, 59]; в) з усією серйозністю підходив до інформації, яку надавали прихильники Канта (скажімо, до повідомлення його раннього апологета Боровського про те, що Кант двічі намагався одружитися [5, 63], або до фрази приятеля філософа Яхмана про те, що «той, хто знайомий із Кантом за працями та лекціями, знає його лише наполовину: повністю мудрець розкривався в колі співбесідників» [5, 167]).

Отже, якщо в біографічних працях А. Гулиги й мала місце певна «белетризація», то вочевидь не за рахунок наукової строгості. Натомість філософсько-біографічний підхід, запроваджений ним у цьому та наступних біографічних дослідженнях, є, на нашу думку, прикладом досить вдалого синтезу наукових і позанаукових елементів та аспектів в історико-філософському пізнанні. У той час як сциєнтично налаштовані історики філософії нерідко забувають про її виховну та естетичну функції, А. Гулига вважав одним зі своїх головних завдань подолання подібного забуття шляхом конструювання більш багатобічного історичного наративу. На відміну від впливового історика ХІХ ст. І.-Г. Дройзена, який, стверджуючи, що історична проза може набувати форми розвідки, оповіді, повчання та полеміки, вимагав, щоб усі ці «жанри» функціонували окремо, так би мовити у чистому вигляді, він був упевнений, що у кожному дослідженні «історик завжди здійснює розвідку, оповідає про події, повчає та веде полеміку» [4, 113]. Синтептичність підходу А. Гулиги полягає, зокрема, в тому, що, на його думку, завдяки вивченню історії читач не тільки дізнається про те, що і як мало місце, а також «наочно бачить, як треба і як не треба чинити» [4, 115], і, більш того, нерідко виходить за межі будь-якого утилітаризму (як теоретичного, так і практичного), адже «про те, що нам дороге, ми хочемо знати все» [4, 31]. Надутилітарний інтерес до історії, на його думку, виявляється двояко – в сакраментальній та естетичній настановах. Перша передбачає переконавання у виняткових якостях об'єкта (героя) дослідження, «критичну оцінку тут зведено до

мінімуму»; друга ж являє собою «вільний погляд на об'єкт, безкорисне милування ним, радість гри із предметом» [4, 56]. Що ж до філософсько-біографічних досліджень, які здійснював сам А. Гулига, то вони, на наш погляд, свідчать про можливість такого безкорисного естетичного милування об'єктом, яке не перетворюється на позбавлену будь-якої критичної оцінки агіографію. Окрім того, досягнення дослідника на ниві написання науково-художніх біографій підтверджують його власну тезу про те, що «естетична діяльність може виступати як свого роду імпульс для практики та теорії» [4, 57].

Спробуємо підкріпити останню тезу низкою, як нам здається, евристично-цінних результатів естетично-забарвлених біографічних розвідок А. Гулиги. Наприклад, краще розкрити сенс відомої фрази Канта про те, що йому довелося обмежити знання, щоб звільнити місце для віри, дослідникові допоміг детальний аналіз біографічного контексту, в якому вона з'явилася [див.: 5, 205; 216–218; 225–226; 230–231]. Такий принциповий історико-філософський факт, як надмірна складність мови, якою написано «Феноменологію духу» Гегеля, знаходить у нього просте та досить правдоподібне біографічне пояснення: «Початок книжки було надруковано тоді, коли кінець іще не було написано, а будь-який задум у процесі втілення завжди зазнає змін. Передмова – найбільш ясна та відшліфована частина праці – була створена останньою» [2, 61]. Біографічні факти, які свідчать про те, що Гегель завжди був шанувальником Великої французької революції, допомогли Гулізі піддати сумніву поширену думку, згідно з якою гегелівські погляди останніх років життя були нібито прямою проекцією його надмірної відданості Пруській монархії. Виявляється, що в 1820-х рр. Гегель не тільки читав у Берлінському університеті лекції з філософії історії, в яких виступав відвертим апологетом пруського короля Фрідріха II та проголошував його монархію фінальною стадією розвитку світового духу, а й щорічно святкував ювілей взяття Бастилії [2, 135, 169–170]. Показово також, що вивчення біографії Гегеля виявилось для А. Гулиги надзвичайно пізнавальним і на суто особистому рівні: почавши писати книжку як гегельянець, він закінчив її як противник німецького філософа [1, 31].

Біографічна інформація допомагає йому сформулювати власну позицію стосовно ще одного досить принципового та досі остаточно нерозв'язаного історико-філософського питання: кому саме із трьох приятелів по Тюбінгенському університету – Гегелю, Шеллінгу або Гельдерліну – належить авторство анонімного та не названого рукописного тексту, що був створений за часів їх студентства (1796) та нині відомий під

назвою «Перша програма системи німецького ідеалізму»? Як показав графологічний аналіз, цей текст написано рукою Гегеля. Однак за своїм смислом він абсолютно не вкладається в систему поглядів, розвинену цим філософом у зрілі роки, містячи куди більше ідей, дуже співзвучних із поглядами Ф. Шеллінга та І. К. Ф. Гельдерліна. На підставі цього Ф. Розенцвейг, першовідкривач рукопису та великий шанувальник Шеллінга, приписав авторство останньому. Однак, з точки зору А. Гулиги, є два важливі біографічні чинники, які дають підстави взяти цю гіпотезу під сумнів. По-перше, попри те, що саме Шеллінг у подальшому продовжував розвивати одну з ключових ідей «Першої програми» (стосовно створення «нової міфології») [8, 94], аналіз тональності тексту з урахуванням деталей біографії цього мислителя свідчить про те, що автором він навряд чи був: «За незаперечністю формулювань ховається майже дитяча амбіційність. Шеллінг, [на момент написання цього тексту] вже будучи студентом, сформувався як літератор, що знає собі ціну» [8, 38]. З іншого боку, врахування того факту, що юнацькі погляди Гегеля суттєво відрізнялися від його зрілої системи, дозволяє Гулизі повернутися до припущення, згідно з яким презумпцію авторства слід залишити за тим, чия рукою власне й було написано текст, не виключаючи, однак, що при цьому «рукою Гегеля (нехай і побічно!) водили думки Гельдерліна та Шеллінга» [8, 38].

Взагалі, вже одне лише розуміння того, що «людина ніколи не буває тожотою сама собі», веде до визнання особливої пізнавальної цінності біографічного аспекту історико-філософського дослідження, адже саме біограф, наочно переконавшись, що «духовний світ людини нерідко перетворюється на свою протилежність», виявляється найбільш налаштованим на реконструкцію особистості в її динаміці [4, 116]. Щойно продемонстрована значущість того факту, що у Гегеля в різні періоди його життя могли бути різні погляди, – лише один із прикладів того, наскільки корисним може бути розгляд ідей того чи іншого мислителя в контексті його інтелектуально-біографічної еволюції. Аналогічної постанови А. Гулига дотримувалася й у випадку з іншими героями своїх досліджень. Скажімо, детально описуючи участь Фіхте у так званій «суперечці про атеїзм», він кваліфікує ці біографічні події як такі, що «підготували внутрішній злам у переконаннях Фіхте, що ознаменував кінець першої фази “вчення про науку”», та вступ філософа до наступного періоду творчості, який «буде позначено корінним переглядом поглядів» [6, 162]. Більш того, на переконання А. Гулиги, лише розгляд образу філософа в його динаміці

дає змогу переконатися в наявності у нього справжніх констант. Наприклад, у біографії Канта він побачив, з одного боку, низку суттєвих трансформацій, навіть зламів, але, скажімо, аналіз першої опублікованої праці кенігсберзького філософа («Думки про істинну оцінку живих сил»), що вийшла, коли тому було лише 25 років, дозволив йому помітити також і таку характерну деталь: «Уже в першій роботі Канта виявилось не тільки безкомпромісне прагнення до істини, а й явна схильність до розумних компромісів... Зараз він намагається поєднати ідеї Декарта та Ляйбніца, у зрілі роки цю спробу буде зроблено щодо головних філософських напрямів» [5, 20].

Цілу низку, як нам здається, досить переконливих прикладів евристичної цінності біографічних досліджень А. Гулиги можна знайти і в його життєписі Шеллінга. Центральною проблемою цієї праці І. Андреєва вважає так званий «пізній» період творчості мислителя. Привернення уваги до цього періоду вже саме по собі було досить значним історико-філософським досягненням, адже представники радянської історіографії філософії зазвичай поцінювали лише раннього Шеллінга (як попередника Гегеля і, відповідно, марксизму), а «богословські аспекти творів Шеллінга, виданих посмертно, ... викладати в той час біографові було заборонено» [1, 46]. Однак справа не тільки в подоланні Гулигою одного з численних табу радянської науки. Говорячи про властиву Шеллінгу непостійність у поглядах та визнаючи у цьому контексті доречність порівняння останнього із Протеєм [8, 214–215, 240], він не тільки уважно відстежує зміни, а й знаходить у них певні позитиви («Це був Протей, який змінював свій вигляд не для забави інших, а з причини безперервного вдосконалення» [8, 287]). Для нас принципово також, що одну з найразючіших «метаморфоз» (уже загадане зростання «богословських» елементів у роздумах пізнього Шеллінга) А. Гулига щільно пов'язує з таким трагічним моментом у біографії філософа, як смерть його першої дружини – Кароліни. Він наполегливо рекомендує уважніше поглянути на те, «як тридцятип'ятирічний мислитель, який пережив катастрофу, ставиться до своєї філософської системи, як викладає її» [8, 187]. Виявляється, що саме після відходу у вічність Кароліни Шеллінг перестав заперечувати індивідуальне безсмертя [6, 394–395 (зноска № 49 до глави 6)]. Сліди суму за Кароліною Гулига знаходить у діалозі «Клара», що був написаний філософом невдовзі після її кончини [цит. за: 8, 194–195]. Окрім того, досить розгорнуте уявлення про те, яких змін зазнали погляди Шеллінга внаслідок цієї події,

його біограф отримувє з матеріалів так званих «Штутгартських бесід». Ці бесіди мислитель проводив у той же період у вузькому колі друзів та однодумців, одного з яких особливо вразило те, що «Шеллінг повернув бога світові, звідки його вигнали своїм мудруванням учні Канта» [цит. за: 8, 193]. А. Гулига погоджується з багатьма коментаторами цього «навернення» в тому, що такі думки філософа були несвоєчасні. Однак, на відміну від тих, хто подібно до Ф. Енгельса (автора критичних памфлетів «Шеллінг та одкровення» та «Шеллінг – філософ у Христі»), вважав, що Шеллінг просто «потрапив у пастку віри» [див.: 8, 277] і безнадійно програв змагання за лідерство в філософії Гегелю, він повертає увагу до того, що несвоєчасність пізнього Шеллінга виявилася тимчасовою. Справді, оскільки люди XIX століття жили ідеєю буржуазного прогресу, «прогресивні» сучасники дивилися на Шеллінга як на крикливця. Однак тодішні несвоєчасні роздуми мислителя, як зазначає А. Гулига, «набули реального смислу в наші дні, коли “дурна безкінечність”, негативні наслідки науково-технічного прогресу поставили людство на межу катастрофи» [8, 261]. Відновлення інтересу до філософії пізнього Шеллінга, яке мало місце у світі наприкінці XX ст., свідчить: те, що в певний момент вважали цікавим із суто архівно-біографічної точки зору, раптом може виявитися вкрай важливим на рівні пізнавальному. Випадок із пізнім Шеллінгом – прекрасна ілюстрація суттєвих переваг, які дає вивчення ідей мислителя крізь призму *усієї* його інтелектуальної біографії порівняно з вихопленням із неї окремих сторінок, що їх вважають цінними та корисними на поточний момент.

Ставлення А. Гулиги до пізнього Шеллінга являє собою досить виразний приклад того, як цьому творчому та відповідальному досліднику вдавалося виходити за межі догм, нав'язуваних йому та його колегам офіційною радянською історіографією філософії. На думку І. Андрєєвої, ученому чимало допомагало те, що він «зосередив свої інтереси на так званих маргінальних царинах філософії» [7, 7]. Це так і не зовсім так. З одного боку, оскільки в центрі уваги А. Гулиги перебувала німецька класична філософія (одне з офіційно визнаних джерел марксизму-ленінізму), певного цензурного тиску позбавитися було неможливо і доводилося час від часу доповнювати власні роздуми «ритуальними» цитатами із «класиків» (саме через це деякі західні рецензенти зауважували, що в його біографіях спостерігається надмірне застосування марксистських кліше [див.: 1, 31]). З іншого боку, біографічний жанр, який перебував на узбіччі радянської

історико-філософської науки, дійсно давав певний простір для маневру, зокрема й для «біографізації» історії філософії, тобто до такого зсуву акцентів, що сам по собі був досить серйозним викликом тогочасній ортодоксії.

Ще в біографії Канта як епіграф до однієї з глав А. Гулига навів фразу Фіхте: «Те, яку філософію ти обираєш, залежить від того, що ти за людина» [цит. за: 5, 47]). Однак масштаби його солідарності з цим твердженням «суб'єктивного ідеаліста» стають зрозумілими лише з огляду на його історико-філософську спадщину в цілому. Слушною є думка Андрєєвої, згідно з якою модифікацією жанру філософської біографії можна вважати навіть ті дослідження А. Гулиги, які формально мали інші завдання [1, 30]. Так, наприклад, у порівняно невеличкій праці, що була присвячена переважно *ідеям* І.-Г. Гердера і перше видання якої було здійснено ще в 1960-ті рр., уже можна помітити певну увагу автора до зіставлення ідей мислителя з його життям. Зокрема, Гулига пише про суперечливість природи Гердера [3, 19–20], звертає увагу на те, що з юнацьких років у його душі залишили глибокі сліди постаті Гаманна та Канта [3, 18], а також зачіпає багато важливих психобіографічних нюансів у главі, присвяченій полеміці, яку Гердер вів із Кантом уже у зрілому віці [3, 99–117]. Під час дослідження такого масштабного феномену, як російський філософський ренесанс, загальна біографічна настанова А. Гулиги виявилася вже хоча б у тому, що відповідна праця [7], яка вийшла вже після розпаду СРСР, складається з низки нарисів, покликаних надати «портретні характеристики» тринадцяти видатним російським філософам, які, за задумом автора, найбільшою мірою виражали суть «російської ідеї» [7, 72]. Відповідно до цієї портретно-нарисової структури у книжці можна знайти чимало важливих біографічних фактів і цікавих інтелектуально-біографічних паралелей. Так, скажімо, «епікурейство» Б. Вишеславцева логічно поєднане з його інтересом до мотиву Еросу та психоаналізу, патріотизм І. Ільїна – з тематикою та спрямованістю його філософських творів, філософсько-релігійні погляди П. Флоренського – не з філософськими книжками, «які він читав мало та неохоче» [7, 210], а з його дитячими спостереженнями (по-справжньому філософськими і зовсім не в дусі Фрейдівної «первинної сцени») та ін. Ще в одній праці, що вперше вийшла за радянських часів і була присвячена такому нібито надособистісному феномену, як німецька класична філософія в цілому [6], А. Гулига розглядав останню крізь призму творчих пошуків її видатних представників (від Гердера та Канта до Шопенгауера та Ніцше), тобто займався ство-

ренням «біографії ідей» [1, 47], або «філософської біографії» [6, 4] відповідної епохи. Передчуваючи, що це може бути кваліфіковане як насильство над матеріалом, він доклав значних зусиль для того, аби продемонструвати зворотне. З цією метою А. Гулига не тільки постулював необхідність зосередитися на розвитку німецьким ідеалізмом такої принципової для біографістики проблеми, як Кантове основне питання філософії («Що таке людина?»), а й підкріпив цю тезу вагомим інтелектуально-біографічним аргументом: фундаментальна увага зрілого Канта до поведінки людини, його переконання в тому, що практичний розум має пріоритет перед розумом теоретичним, великою мірою були зумовлені тим, що між «критичним» та «докритичним» періодами діяльності основоположника німецької класичної філософії пролягала ціла епоха «Бурі та натиску», яка проявилася «у вибухові індивідуалізму, у підвищеному інтересі до проблем особистості, до внутрішнього життя окремої людини» [6, 30].

Дещо послабити тиск панлогізму, що домінував у марксистсько-ленінській історії філософії, і принаймні певним чином легітимувати біографію як солідну форму науково-історичного дослідження Гулизі вдавалося за рахунок діалектики (яка, на щастя, була цілком легітимною): «Завдання історії, – писав він в одній зі своїх методологічних праць, – відтворити минуле в поєднанні необхідного з випадковим, відновити шлях людства, який воно справді пододало, в усіх його зигзагах, у всій багатоманітності та неповторності подій, що відбулися» [4, 22]. Окрім діалектики випадковості та закономірності важливою у підході, що його запроваджував учений, була також і діалектика сутності та явища, адже сутність історико-філософського процесу, на пріоритетні пошуки якої налаштовує панлогізм, «ніде не побутує в чистому вигляді. Вона “являється”, і явище завжди багатше за сутність». Більш того, «коли йдеться про людину, то якраз це багатство її особистого, неповторного життя набуває часом вирішального значення», і тому «гуманітарне знання – це знання про безкінечні маніфестації людської сутності» [4, 27]. Подібні міркування дали змогу А. Гулизі у досить прийнятній для радянського канону формі провести важливу для біографічного підходу думку про те, що марксизм, хоч він і підпорядковує індивідуальне соціальному, все ж таки не має права повністю розчиняти особистість у безликій масі, а навпаки – мусить проявляти «підвищений інтерес до всіх багатосторонніх потенцій неповторної індивідуальності» [4, 27]. Звідси було не так далеко і до висловленої вже після розпаду комуністичної системи думки про те, що «оригінальні ідеї ві-

дображають особливості особистості свого творця» [9, 10]. На відміну від багатьох марксистів-ленінців, які регулярно зводили індивідуальне до соціального та розчиняли особистість у безликій масі, А. Гулига ще в 1960–1980-ті рр. не тільки виголошував схожі гасла, а й дуже вдало втілював їх на практиці. Разом із тим, як нам здається, досить символічно, що до написання біографії майже забороненого у СРСР Шопенгауера, у якого «особистісне начало, як у змістовному плані і в характері дискурсу, так і в особистісних інтенціях за своєю інтенсивністю поступається, можливо, хіба що Ф. Ніцше» [9, 10], він вдався все ж таки вже у пострадянські часи.

На завершення варто зазначити, що, виступаючи проти розчинення індивідуального в соціальному, А. Гулига не впадав у іншу крайність, що полягає в гіпостазуванні психологічних або біологічних чинників біографії філософа. Кажучи, що «біографія – це взаємодія двох світів, особистості та середовища» [4, 116], він також закликав не плутати особистість з індивідом. Останній є усього лише представником біологічного виду або соціальної спільноти, тоді як особистість є результатом глибокого усвідомлення власної індивідуальності та приналежності до тих чи інших груп [4, 28]. Тому, скажімо, А. Гулига заперечує тим дослідникам, які вважають, що від пасторської кар'єри по закінченні теологічного факультету Гегеля утримали погані ораторські здібності; на його думку, справжньою причиною була світоглядна позиція по відношенню до церкви, що сформувалась у майбутнього філософа не в останню чергу під впливом французької революції [2, 18]. На відміну від деяких психоаналітиків, які схильні розглядати Канта (та багатьох інших філософів: Платона, Декарта, Гоббса, Локка, Ляйбніца, Г'юма та ін.) як «психобіологічного індивіда» та редукувати його безшлюбність до едипівського культу матері, А. Гулига більш довіряє свідомому особистому вибору філософа, який пояснював свою самотність тим, що коли він хотів одружитись, для цього не було фінансових можливостей, коли ж вони з'явилися, час для шлюбу вже минув [5, 63]. Обмеженість психоаналітичних пояснень, на його думку, полягає в тому, що Фрейд, «препаруючи людську душу, добрався до певних невідомих раніше тваринних глибин. Але темрява підсвідомого, у яку він занурився, затьмарила світло, що його випромінюють вищі людські потенції» [7, 76]. Менш радикальний редуccionізм присутній у думці відомого сучасного німецького біографа Р. Сафранскі про те, що захоплення філософією у юного Шопенгауера було формою втечі від того шляху, який нав'язував йому батько. Однак у біографії цього філософа, яку А. Гу-

лига написав у співавторстві з І. Андреевою, це припущення також поставлене під сумнів: унікати волі батька Шопенгауер міг різними шляхами, однак вибір на користь саме філософії був продиктований логікою саморозвитку його осо-

бистості, адже «інтерес до піднесеного, загострена увага до людських страждань, прагнення до самовиразу вирізняли його вже з перших повідомлень про його духовний світ, що дійшли до нас» [9, 43].

1. Див.: Арсеній Гулыга : Памяти философа / РАН. ИНИОН. Отд. философии [Отв. ред. Андреева И.С.]. – М., 2007. – 224 с.
2. Гулыга А. В. Гегель / А. В. Гулыга. – М. : Молодая гвардия, 1970. – 272 с.
3. Гулыга А. В. Гердер / А. В. Гулыга. – Изд. 2-е, дораб. – М. : Мысль, 1975. – 181 с.
4. Гулыга А. В. Искусство истории / А. В. Гулыга. – М. : Современник, 1980. – 288 с.
5. Гулыга А. В. Кант / А. В. Гулыга. – М. : Молодая гвардия, 1977. – 304 с.
6. Гулыга А. В. Немецкая классическая философия / А. В. Гулыга. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Рольф, 2001. – 416 с.
7. Гулыга А. В. Творцы русской идеи / А. В. Гулыга. – М. : Молодая гвардия, 2006. – 316 с.
8. Гулыга А. В. Шеллинг / А. В. Гулыга. – М. : Молодая гвардия, 1982. – 317 с.
9. Гулыга А. В., Андреева И. С. Шопенгауэр / А. В. Гулыга, И. С. Андреева. – М. : Молодая гвардия, 2003. – 367 с.
10. Соловьев Э. Ю. Биографический анализ как вид историко-философского исследования / Э. Ю. Соловьев // Соловьев Э. Ю. Прошлое толкует нас : Очерки по истории философии и культуры. – М. : Политиздат, 1991. – С. 19–52.
11. Штекли А. Э. Кампанелла / А. Э. Штекли. – М. : Издательство ЦК ВЛКСМ «Молодая гвардия», 1960. – 446 с.

Vadym Menzhulin

A BIOGRAPHY OF A PHILOSOPHER AS AN ART AND A SCIENCE IN ARSENIJ GULYGA'S WORKS

The article is focused on the main directions and guiding methodological principles of the biographical research conducted by Arsenij Gulyga, an influential Russian-Soviet historian of philosophy and biographer of the philosophers. The author tries to show that, working at the meeting-point of literary and scientific biography as well as under the pressure of dogmas of the official Soviet historiography of philosophy, Gulyga nevertheless had achieved numerous scholarly results of a great value to the contemporary academic history of philosophy.

УДК 101.9(477)

Ткачук М. Л.

СИЛЬВЕСТР ГОГОЦЬКИЙ: МАТЕРІАЛИ ДО ЖИТТЄПИСУ

Вводячи до наукового обігу низку архівних джерел, автор реконструює віхи життя і творчості С. Гогоцького – видатного вітчизняного філософа XIX ст.

Однією з найпомітніших постатей в історії вітчизняної філософії XIX ст. є Сильвестр Сильвестрович Гогоцький (1813–1889). За життя ім'я вихованця й одного з чільних представників київської духовно-академічної традиції, професора Університету Св. Володимира з понад тридцятирічним стажем, досвідченого педагога, автора численних наукових праць (у тому числі «Філософського лексикону» – першої на теренах Росії філософської енциклопедії) було відоме не лише у фахових колах, хоча й сприймалося не всіма однозначно. Для «колег по цеху» С. Гогоцький служив взірцем професіоналізму, для «начитаної публіки» – уособ-

ленням ученості, для численних опонентів із кола «володарів дум російської інтелігенції» – ідейно чужим «анахронізмом», «схоластом XIX ст.». Віддані заповітам останніх, радянські історики філософії вбачали у ньому виключно «реакціонера» і «мракобіса», ворога прогресу й світлого майбуття. Лише на початку 1990-х, відкривши для себе праці Густава Шпета та Василя Зеньковського, Дмитра Чижевського й Бориса Яковенка, дослідницький загал побачив у Гогоцькому не об'єкт для знущань і вправління у глузливіх характеристиках, а справжнього вченого, який заслуговує на серйозне та поважне до себе ставлення.